

PAÁR ÁDÁM

TIZENHÁROM „VILÁGMEGVÁLTÓ” A TÖRTÉNELEMBEN

Hahner Péter: *13 diktátor. Fejezetek a forradalmak történetéből*. Animus, Budapest, 2017, 320 oldal

„Itt jár közöttünk. Áldott, szende lélek.
Nagyon szelíd. Krisztus-szakálla rojtos
gubancba lóg.”

(Kosztolányi Dezső: *Forradalmár*)¹

„Nekem egy forradalmár ne zabáljon”
(*Petőfi '73*)

A romantikus pátosz mindmáig körülengi a forradalom fogalmát. Ezért üdvözlendő, hogy Hahner Péter történész, a Pécsi Tudományegyetem Újkortörténeti Tanszékének docense legújabb könyvével a „forradalom” kifejezés jelentésrétegeinek tisztázására vállalkozott. A *13 diktátor* című könyv a 17. századi angol forradalomtól az 1959-es kubai forradalomig kíséri nyomon a forradalom jelentésének és megítélésének alakulását. Hahner eredetileg Franciaország történelmének, azon belül is a francia forradalom történetének kutatására szakosodott, majd később az Egyesült Államok történetét is bevonta érdeklődési területébe. Az 1990-es évek végén a magyar történettudomány nagy adósságát teljesítette az amerikai elnökök életrajzának megírásával – a téma népszerűségét jelzi, a gyűjtemény több kiadást is megért.² Az utóbbi években hol ízekre szedte a makacsul továbbélő történelmi tévhiteket, hol Talleyrand és Fouché dolgozószobájában, esetleg a Vadnyugaton kalauzolta olvasóit.³ Minden munkáján érződik a történész megértő szemlélete. Nem akar – mint nem egy kollégája teszi – leleplezni. Egyszerűen teszi a történész legszebb dolgát: mesél a régmúlt korokról, személyekről. Nincs olyan, az utókor által megrágalmazott történelmi személy – akár XVI. Lajos, akár II. Fülöp, akár Stuart Mária –, akiről valami jót ne tudna írni, megrendítve több évszázad pamfletirodalmának és propagandagyárának hitelét.⁴ Bármilyen témát, korszakot és országot választ is, a stílusa mindig olvasmányos.

¹ Lásd KOSZTOLÁNYI Dezső *Összes versei*, szerk. Réz Pál, Osiris, Budapest, 1998, 449.

² HAHNER Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*, Maecenas, Budapest, 1998, 2006²; Uő.: *Az USA elnökei*, Animus, Budapest, 2012.

³ HAHNER Péter: *Államférfiak. Fouché és Talleyrand párhuzamos életrajza*, Osiris, Budapest, 2015; Uő.: *100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod...*, Animus, Budapest, 2010; Uő.: *Újabb 100 történelmi tévhit, avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod...*, Animus, Budapest, 2011; Uő.: *A Vadnyugat*, Animus, Budapest, 2012.

⁴ Hahner meggyőzően cáfolta például azt a rögzült tévhitet, miszerint „XVI. Lajos buta, lusta, tehetségtelen uralkodó volt”. Lásd HAHNER: *100 történelmi tévhit...*, 151–156.

Előjáróban néhány szót ejteni kell a külsínről, amely éppúgy szerves tartozéka a könyveknek. A *13 diktátor* nemcsak tartalmas olvasmány, hanem könyvként is tetszetős. A borítón a 13 főhős portréja látható, például Bolívar rekonstruált arca és Washington egész sziklából kifaragott feje a Rushmore-hegyen. Stílszerűen a forradalmak színe, a „vörös” – pontosabban piros – és a fekete dominál. A piros utalhat a forradalmakra, az általuk kiontott vérré, a fekete pedig arra, hogy a történelem arra tanít, a forradalmak gyakran gyásszal és fájdalommal járnak.

A könyvben szereplő tanulmányok tartalmilag két csoportba sorolhatók. Egyes írások bemutatják és értelmezik a világtörténelem legjelentősebb (vagy legalábbis az utókor által annak tekintett) forradalmait. Hahner, bár alapvetően a francia és amerikai történelem kutatója, a tőle megszokott módon nem szűkíti le figyelmét Európára vagy a „Nyugatra”, a forradalmat egyetemes történeti jelenségként kezeli. Három európai forradalmi hullám – az angol 1640–1648, a francia 1789–1794, valamint az összeurópai 1848 – históriája mellett szerepel három forradalom az amerikai kontinens történetéből, valamint a Mao Ce-tung vezette kínai forradalom. Ötleként jegyzem meg, hogy a könyv egy későbbi kiadásában érdemes lenne még írni a 18. századi francia gyarmat, Saint-Domingue szigetén lezajlott rabszolgázadásról, amely Haiti megalapításához vezetett. (Ezt is sokan forradalomnak tekintik, és a latin-amerikai térségre, valamint az Egyesült Államokban élő fekete rabszolgák önbizalmára gyakorolt hatását tekintve egyértelműen az volt.) Továbbá az 1911-es kínai és mexikói forradalom értelmezése megért volna – vagy egy esetleges jövőbeli kiadásban megérne – egy elemzést. Valamint véleményem szerint az „arab tavasz” forradalomként való interpretálása körüli viták felidézése is kikerülhetetlen a mű további (remélhetőleg bővített) kiadásaiban.

A „forradalom-portrékat” hús-vér emberek, az eseményekhez kapcsolódó neves személyiségek életútjai követik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ezek a viszonylag rövid, ám alapos kutatómunkára épülő, részletes és olvasmányos portrék magukba sűrítik az egyes forradalmak legfontosabb tanulságait. Remek tanulmányokat olvashatunk Cromwellről, Robespierre-ről, Garibaldiról, Leninről, Trockijról, Che Guevaráról és társaikról, a szerző más könyveihez hasonlóan gazdagon fűszerezve anekdotákkal, amelyek emberközelivé teszik a bős forradalmárokat. Hogy az anekdoták rombolják a forradalmárhoz tapadó nimbuszt, vagy éppen megértést, esetleg sajnálatot keltenek irántuk, már az olvasói habitus kérdése. Vajon Lenin kevésbé tűnik kegyetlennek, ha tudjuk, hogy szélsőséges embergyűlölete mellett egész fiatalkorában nők kitarottja volt? Cromwellben kevésbé látjuk meg a portréiról ismert fakó arcú, lángoló szemű fanatikust, ha megismerkedünk másik oldalával: hogy szerette a nőket, a zenét, a verseket, a bort, a vaskos katonatréfákat, és tisztelte a nemességet? (53) Robespierre talán kevésbé tűnik kérlelhetetlennek, ha tudjuk, hogy ügyvédként védte a gyengéket és szegényeket, és többek között megmentett egy embert, akit villámhárító használatáért fogtak perbe? (97)

Hahner Péter könyve tanulságos olvasmány mind a forradalmak csodálóinak, mind bírálóinak. Előbbiek számára talán eloszlik a forradalmárokat övező romantikus köd, utóbbiak pedig rájöhetnek, hogy a forradalmár is ember, aki eszik, iszik, alszik, olvas. Olykor káromkodik, mint Garibaldi, vagy félmeztelenül egy híd alatt kucorog órákon át, elbújva a merénylői elől, mint Bolívar.

A könyv címe, a *13 diktátor* nem adja teljesen vissza a tartalmat, de nem is hamisítja meg a valóságot. „Hőseink” közül nem mindenki nevezhető klasszikusan diktátornak, amennyiben a diktátor alatt kihízott, egyenruhás, drága koktélokot iszogató tábornok-elnököket képzelünk el. George Washington csupán hat hónapig rendelkezett teljhatalommal, kizárólag a katonai ügyek intézésében. A hat hónapnyi időtartam aligha véletlen. Az ókori Rómában a *dictator* ennyi időre választották akkor, ha az államot veszély fenyegette. Washington azonban tiszteletben tartotta a kongresszus jogkörét, és nem használta fel a teljhatalmat a polgári hatalom átvételére.

Washington példája mutatja, milyen kevésen múlik, hogyan alakul egy ország politikai és kormányzati rendszerének fejlődése. Az amerikai forradalmat követő válsághelyzetben veteránjai felajánlották Washingtonnak, hogy vegye át a hatalmat, kergesse szét a kongresszust, és vezessen be diktatúrát. Ám az egykori fővezér megjelent az összeesküvők gyűlésén, és arra kérte tisztjeit, „ne nyissák meg a zsilipeket a polgárháború előtt, ne áraszák el vérrel ébredő országukat” (76–77). Más szabadsághősök nem voltak ennyire bölcsek és előrelátóak, hanem csalhatatlan géniuszok, nemzetük vagy éppen az emberiség választottjának, „új Mózesnek” vagy „új Krisztusnak” tekintették magukat, vagy legalábbis elhitték híveiktől ezeket a rajongó szavakat. Erre a nárcisztikus forradalmár-egyéniségre is találunk nem egy példát a kötetben.

A könyv első hőse Cromwell, a Vasbordájúak seregének vezetője. Őt három 18. századi férfi követi: Washington, Robespierre és Bonaparte Napóleon. Majd Simón Bolívar következik, e sorok írójának személyes kedvence, aki Latin-Amerikából kiűzte a spanyolokat, de a tudatlanságot és pártütést nem tudta megfékezni. Dél-Amerikából visszatérünk Európába Garibaldival, aki életét szentelte Itália felszabadításának, és akinek „csárdás kis kalapja” a magyarokban is reményt keltett.

Az eddigi forradalmárok célja a nemzeti szabadság kivívása volt. 1848 forradalmi útkezeszedést jeleznek. Franciaországban, valamint egyes fejlett német területeken a polgárság és a munkásság nyíltan szembekerültek egymással. Így hát Blanquival, a proletárdiktatúra fogalmának megalkotójával, a nagy összeesküvővel áttérünk a szocialista forradalmárok pantheonjába. Marx sokat kárhoztatta a Blanqui-féle forradalomcsinálást, okkal, de ahogyan a fogalom átvétele mutatja, nem tudta kivonni magát a francia kalandor hatása alól. Az 1917-es orosz októberi hatalomátvétel (puccs?) Lenin, Trockij és Sztálin triptichonjában testesül meg. Hitlerrel egy modern tömegpolitikai jelenség, a szélsőjobboldali forradalom megtestesítője lép fel. Végül kitekintünk a harmadik világ kommunista mozgalmára, Mao Ce-tunggal és Che Guevarával. Az arcképsor egyszerűen parádés. A nemzeti és szocialista forradalmárok csaknem azonos számban képviseltetik magukat. Vannak olyanok, akik életük egy szakaszában elfogadták a forradalmat politikai eszközként, és vannak hivatásos forradalmárok, akik életüket tették fel az „ügyre”, mint Blanqui és Guevara. Egyesek meg tudtak állni idejében, mint Washington, mások fölkapaszkodtak a hatalom magaslatai közé, hogy onnan bukjanak le, mint Bonaparte.

Hahner nem ítélkezik nyíltan, de pár ecsetvonással érzékelteti, hogy ezek a forradalmárok sokszor mennyire távol álltak a glóriás szentektől. Voltak köztük végtelenül önzők, rövidlátók és makacsok. Emberek voltak, nem mentesek az emberi gyengeségtől. Garibaldi önfeláldozásához az egységes Olaszországért nem fér kétség, de elképesztő butaságokat volt képes

mondani. Sajnálkozott például, hogy nem került szembe Josef Radetzky tábornagy seregével, mert így elmaradt a bosszúállás „a teutoburgi erdőben elesett testvéreinkért”, utalva a Kr. u. 9-ben lezajlott csatára, ahol a germánok legyőzték a római légiókat (160). Napóleon hosszú hajával együtt nemcsak fiatalkorának jakobinus eszményeit veszítette el, hanem az önkritikára való képességet is. Császárként eltúrte a hízelkedést, és magát a nemzettel azonosította (118). Blanqui Franciaország minden forradalmi megmozdulásában és összeesküvésében részt vett valamilyen formában 1822 és 1871 között, de mindig börtönbe került, és banditának titulálta Jules Grévy köztársasági elnököt, akinek az amnesztiát köszönhette (188).

Úgy tanultuk, hogy a forradalom a nép jogos fellépése a zsarnokság ellen. E populáris elképzelés fényében döbbenetes, ahogyan forradalmár hőseink többsége vélekedett a népről. Cromwell egyértelműen egy olyan társadalmat képzelt el, amelyben hierarchia van: az úr parancsol, a szegény dolgozik. Egy alkalommal Cromwell az őt ünneplő tömeg láttán odasúgta Lambert ezredesnek: „Ugyanilyen hangosan kiabálnának, ha felkötnének bennünket” (53). Bolívar még éretlennek találta népét arra, hogy parlamentáris módon kormányozza magát, ezért az erős diktatori hatalom híve volt. Számos harmadik világbeli epigonja a diktatúrában találta meg az átmeneti eszközt arra, hogy áthidalja a regionális, törzsi, nemzeti ellentéteket. Ha arra gondolunk, hogy Anglia és Franciaország is átmentek ezen a szakaszon, akkor érthető a harmadik világ erőskezü elnökeinek szándéka a társadalom kohéziójának megteremtésére, ám az ilyen átmeneti megoldásoknak van egy hibája: az, hogy többnyire a végtelenbe tolódnak ki.

A 20. századi forradalmárok már szinte játszottak a néppel és tűrőképességével. Lenin gyűlölte és megvetette az egész orosz társadalmat, csak a hivatásos forradalmárok maroknyi csoportját becsülte. Amikor Oroszországot 1891–92-ben éhínség sújtotta, a szocialisták megdöbbenésére nem volt hajlandó segíyezni a nélkülözőket. Lenin úgy fogta föl, hogy nem leszerelni kell az emberek elégedetlenségét, hanem a végsőig fokozni, és minél rosszabb a népnek, annál nagyobb lesz gyűlölete az elnyomók iránt (211). Blanqui és Guevara, a könyvben szereplő két hivatásos forradalmár nem ment el ideig. Ők valóban idealisták voltak, ám nem vették figyelembe, hogy a nép nem hatalmat akar, hanem kenyeret és biztonságot. Az embernek Don Quijote jut eszébe, aki vándorútja során mindig jót akar, és többnyire bajba sodorja magát is, meg Sancho Panzát is. A hivatásos forradalmár búsképű lovagja mellett Sancho Panza a „nép”.

Nem csoda, hogy a nép egy része hosszabb vagy rövidebb ideig az ellenforradalom oldalán állt. Szinte minden forradalmár „hős” mellé lehetne állítani egy ellenforradalmár „hőst”: a népnek olykor annyi választása volt csupán, hogy válasszon a sans-culotte-ok, Bolívar katonái, Garibaldi vörösingesei, Trockij vöröskatonái vagy Vendée parasztjai, Tomás Bovés pásztorai, a Bourbon-párti nápolyi banditák és a fehér kozákok között. Furcsamód ezek a forradalmárok valóban mobilizálták a társadalmat, ám sokszor céljaikkal ellentétesen, önmaguk ellen. Forradalmár és ellenforradalmár bandák kergetőzésének a civil lakosság itta meg a levét, illetve azok a politikai erők, amelyek túl gyengék voltak harmadik fegyveres erővé válni.

A forradalom véres jellegét annál inkább hajlamosak vagyunk megbocsátani, minél inkább hátrálunk vissza az időben. Lenin, Sztálin vagy Mao véres tetteinek valós voltáról nem kell meggyőzni senkit. De néha hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a nemzeti hősök is követtek

el vállalhatatlan tetteket, melyekre nem kell büszkének lenni. Cromwellt aligha kell megdicsérni írországi mézárzásaiért, amelynek árát Anglia később angolok kiontott vérével fizette meg, ahogyan Bolívert is felelőssé lehet tenni nyolcszáz spanyol fogoly kivégzéséért. Kérdés persze, hogy ezek a vérengzések mennyiben voltak reakciók, és vajon elkerülhetők voltak-e. Cromwell nem vállalhatta annak ódiumát, hogy Írországbán a királpárti erők hídfőállást építsenek ki, és Bolívar Venezuelai Köztársasága súlyos kihívásokkal nézett szembe, egy kegyetlen ellenféllel, José Tomás Bovés spanyolpárti gerillavezér vad indián, mesztic és mulatt pásztor-hadseregével szemben. Ezek a hadvezérek egyszerűen nem engedhették meg, hogy hátukban is ellenség maradjon (139). (Apropó, ha már Bovést említem: érdemes lett volna a könyvben kitérni röviden az ellenforradalom problematikájára is. Vajon forradalmi eszközökkel, ez esetben az alsó néprétegek fellátásával megállítható-e a forradalom? Hol válik el a forradalom az ellenforradalomtól, ha az ellenforradalmárok célrendszere „balról” előzi a forradalmárokat?)

Úgy tűnik, mai magas szintű morális mércénkkel és az emberi jogi kritériumrendszerrel képtelenek vagyunk egy másik kor és másik régió problémahalmazának megoldására. Azzal a forradalommal szemben, amely a terrort békeidőben is folytatja, és nem csupán taktikai, katonapolitikai eszközként veti be, hanem *ideológiai okból*, akár egész régiók, egész népcsoportok vagy éppen a lakosság többsége ellen, már határozottabban lehet morális ítéletet hirdetni. Nem belemenve abba a kérdésbe, hogy az ilyen hatalomgyakorlás nevezhető-e még „forradalminak”. A 20. század totalitárius diktatúrái – az egyes korszakok közötti különbségek ellenére – egyformán annak szolgálatában álltak, hogy „új embert” kovácsoljanak ki: akár a kommunista, akár az árja szuperember képében. Lenin és Hitler egyaránt úgy vélték, hogy milliók feláldozása nem nagy ár ennek az emberségből kiforgatott, minden létező kulturális, vallási normától idegen szuperlénynek a „kitenyésztéséért”. Nem egy nép, régió, ország felszabadítása volt a céljuk, hanem egy utópia – csakhogy a történelem tanúsága szerint az utópiák kizárólag az irodalomban működnek. Ha a valóságban kipróbálják őket, annak mindig vérontás a következménye. Ahogyan Hahner fogalmaz a Lenin-portré végén: a bolsevik vezető „azt sem értette meg, hogy az emberi civilizáció végtelenül törekeny természetű, s megroppantásával nem a jobb világ, az utópia, hanem a teljes elembertelenedés felé nyílik meg az út” (218).

A könyv helyre rak, pontosabban árnyal néhány mítoszt. Például a csinovnyikok által uralt és szigorúan kontrollált cári birodalom mítoszt. Hahner szerint míg Franciaországban ezer állampolgárra 17,6 hivatalnok jutott, addig Oroszországban ugyanennyi emberre négy (192). Ami azt mutatja, hogy át kell értékelni azt a középiskolai képet, miszerint a cári Oroszország egyik fő problémája a csinovnyik-túltermelés volt. A szerző cáfolja Cromwell demokratizmusát, és utal arra, hogy a sikeres hadvezérből lett diktátor egyáltalán nem volt a társadalmi mobilitás híve – kizárólag a hadseregben (47). Ugyanígy meglephet sokakat, hogy a sokat idézett mondás, amelyet Cromwellnek tulajdonítanak „a puskapor szárazon tartásáról”, már 1585-ben felbukkan egy dokumentumban, így nem Cromwellé a mondás megalkotásának dicsősége (ettől persze még mondhatta [47]). Az amerikai függetlenségi háborúval kapcsolatban még mindig él az angol lordok uralmát megunó szegény amerikai farmer képe. Hahner azonban nem ebben az osztályharcos elképzelésben látja a forradalom értelmét. Szerinte „az amerikai függetlenségi háborúnak az volt az oka, hogy az amerikaiak sokkal önállóbbak

és módosabbak voltak a többi brit gyarmati lakoságnál” (61). Ahogy korábbi írásaiban is, a szerző óv a „polgári forradalom” kifejezés használatától, amely a marxizmus terméke (33). Világosan leírja, hogy az angol, amerikai és francia forradalom oka nem valamilyen osztályharc, ahogyan a marxi történelemszemlélet interpretálta. Sőt ha már elfogadjuk az osztályok létét, akkor ezek a forradalmak inkább bebetonozták a társadalmi rendszert. Ugyanakkor a szocialista forradalmi út egyértelműen csődöt mondott, amit az is bizonyít, hogy megvalósítására nem a legfejlettebb, hanem a legkevésbé fejlett – sok pre-kapitalista elemet hordozó – kapitalista országokban került sor: Oroszországban, Kínában, Kubában és a harmadik világ egyes válságövezeteiben. A forradalmak kirobbanásához politikai és gazdasági hibák sorozata vezetett el, ráadásul sokszor a véletlen is a forradalmárok kezére játszott.

A forradalmárok is gyenge, törekeny emberek voltak, akik olykor csak haláluk után váltak szentté. Washington, Bolívar és Garibaldi neve mára beépült a nemzeti kánonba hazájukban. Bűneik, gyengeségeik emléke lekopott róluk, érdemeik pedig tiszteletre méltók. Cromwell és Napóleon már megosztóbbak, de vitathatatlanul hozzájárultak Anglia és Franciaország mai képének kialakításához. A könyv többi „hőse” pedig inkább legyen tanulság, mint tisztelet tárgya.

A balatonlelleli móló